

dukça sınırlıdır. Öğrenim çağında babası dışında kimlerden faydalandığı bilinmemektedir. Yetişkinlik döneminde, Şîa bünyesinde imamı ilâh kabul eden Hattâbiyye fırkasının kurucusu Ebû'l-Hattâb el-Esedî ile, bazı gnostik öğretileri ve devrî tarihi Şîa'ya taşıyan Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî gibi aşırılarla irtibat kurduğunu belirten Keşşî'nin nakilleri dikkate alındığında (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 217-218, 321, 325-326, 354-356, 390) onun radikal Şîa arasında itibarlı bir kimse olduğu anlaşılır. Ca'fer es-Sâdık'ın, oğlunun bu durumundan hoşnut olmadığı ve aşırı unsurların onu doğru yoldan uzaklaştıracakı endişesi taşıdığı da kaynaklarda belirtilmektedir. İsmâil, babasının aşırı mensuplarından olan Muallâ b. Huneys'in Medine valisi Dâvûd b. Ali tarafından öldürülmesini babası adına protesto etmiş (Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 296; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl*, I, 117), ayrıca Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer Mansûr zamanında Kûfe'de tefecilikle uğraşan Bessâm b. Abdullah es-Sayrafi'nin malen desteklediği bir kısım aşırı Şîiler'le birlikte devlete karşı yürütülen askerî harekete de katılmıştır. 138 (755-56) yılında cereyan eden bu hadiseyi Ca'fer es-Sâdık'ın tasvip etmediği, halifenin İsmâil'i ve babasını Kûfe yakınında idarî başşehir olan Hîre'ye çağırdığı ve olaya karışanların idam edilmesine rağmen kendilerinin serbest bırakıldığı nakledilmektedir (Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 81-82; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 244-245; Lewis, s. 39). Sözü edilen olaylar, imamlarının muhafazakâr ve tedbirli tavrından memnun olmayan aşırı unsurlarla İsmâil arasında sıkı bir yakınlığın bulunduğu ortaya koymaktadır.

Kaynakların ekseriyetle belirttiğine göre İsmâil babasının sağlığında vefat etmiş, oğlunun gömülmesinden önce Ca'fer es-Sâdık onun yüzünü açarak hazır bulunanlara göstermiş ve onları ileride ortaya çıkması muhtemel iddialara karşı şahit tutmuş, cenazesi de Cennetü'l-bakî'de defnedilmiştir. Buna rağmen İsmâil'in sonraları Basra'da görüldüğü, kör ve yatalak iki hastayı dua ederek iyileştirdiği şeklinde rivayetler ortaya çıkmıştır. Ancak İsmâil'in ne zaman öldüğü kesin olarak belli değildir. Bazı kaynaklar onun 133 (750-51), bazıları 138 (755-56), bir kısmı da 145 (762) yılında vefat ettiğini belirtmektedir. İsmâil'in, babası Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) henüz hayatta iken öldüğünün bilinmesi ve defnedilmesiyle ilgili rivayetlerde 136 (754) yılında halife olan

Mansûr'un zikredilmesi dikkate alındığında son iki tarihin doğruya daha yakın olduğu anlaşılır. Bütün bunların yanında İsmâil'in babasının sağlığında ölmediği, ölümünün ilân edilmesinden sonra Abbâsî yönetiminden ve halktan gizlenerek faaliyetlerini sürdürdüğü ve 158 (775) yılında vefat ettiği de ileri sürülmüştür (Ârif Tâmir, I, 117).

İsmâil b. Ca'fer babası sağken öldüğü için Şîiler imâmetin kime geçeceği hususunda ihtilâf etmiştir. İmâmîyye grupları, Ca'fer es-Sâdık'ın imâmete kendisinden sonra diğer oğlu Mûsâ el-Kâzım'ı vasiyet ettiğini söylerken İsmâilîler bu görevin nassa bağlı olduğunu, Ca'fer'in imâmete önce büyük oğlu İsmâil'i vasiyet ettiğini, nassin geri alınamayacağını, dolayısıyla imâmetin, hakkında nas bulunan müstakbel imamın nesline intikal edeceğini iddia etmiştir. Bazı İsmâilîler ise İsmâil'in babasından önce ölmediğini ve Ca'fer es-Sâdık'tan sonra onun imam olduğunu ileri sürmüşlerdir. İsnâaşerî kaynaklarının bir kısmına göre Ca'fer ilk önce İsmâil'i kendisinden sonra imam olarak belirlemiş, ancak şarap içmesi üzerine onu azledip yerine küçük kardeşi Mûsâ el-Kâzım'ı tayin etmiştir (Syed Abid Ali Abid, s. 738). Ca'fer es-Sâdık'ın İsmâil'i imam olarak belirledikten sonra onun kendi sağlığında ölmesi üzerine, "Allah'ın, oğlu hakkında izhar ettiği durumu hiçbir şeyde izhar etmediği" şeklindeki sözlerinin İmâmîyye Şîası'nda bedâ inancının ortaya çıkmasına sebep teşkil ettiği kabul edilmiştir. İsmâil'in babasından önce öldüğü rivayetini benimseyen İsmâilîyye'nin ekseriyetine göre imâmet görevi Muhammed b. İsmâil'e intikal etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-firaq* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 78; Nevbahtî, *Fıraku's-Sî'a*, s. 57-58; Ca'fer b. Mansûrü'l-Yemen, *Esrârü'n-nutakâ* (W. Ivanow, *Ismailli Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* içinde), Calcutta 1942, s. 103-104; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-i'tikadâtü'l-İmâmîyye: Şîr-İmâmîyye'nin İnanç Esasları* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, s. 41; Kâdî Abdülcebâr, *Teşbîtü delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1386/1966, II, 387; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl*, Bombay 1317, s. 81-82, 296; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 62; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Âl-i Bahrülülûm), Necef 1381/1961, I, 117; a.mlf., *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî), Meşhed 1348/1969, s. 217-218, 244-245, 321, 325-326, 354-356, 376-382, 390; Şehristânî, *el-Milel (Kılânî)*, I, 191; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, III, 145-147; İbn İnebe, *Umdetü't-tâlib* (nşr. M. Hasan Âl-i Tâlekânî), Necef 1381/1961, s. 223; Makrîzî, *İttü'âzû'l-hunefâ* (nşr. H. Bunz), Leipzig 1909, s. 41-42; İdrîs İmâdüddin, *Zeh-*

rû'l-me'ânî (W. Ivanow, *Ismailli Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* içinde), Calcutta 1942, s. 47-49; a.mlf., *'Uyûnû'l-aḥbâr ve fûnûnû'l-âşâr* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1973, IV, 326-327; B. Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism*, Cambridge 1940, s. 21-22, 37-43; I. Goldziher, *el-Aḳide ve's-şerî'a fi'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1954, s. 241-242; Syed Abid Ali Abid, "Political Theory of Shiites", *A History of Muslim Philosophy* (ed. M. M. Sharif), Wiesbaden 1963, s. 738; Mustafa Gâlib, *el-A'lamû'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut 1964, s. 161; a.mlf., *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut 1979, s. 123-129; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, s. 199-204; F. Daftary, *The Ismâ'ilis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1990, s. 97-99, 597-599; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'iliyye*, London 1991, I, 117.

HASAN ONAT

İSMÂİL DEDE EFENDİ, Deli

XIX. yüzyılda yaşamış
sâzende ve bestekâr.

İstanbul'da doğdu ve bu şehirde yaşadı. Ailesi ve öğrenimi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Genç yaşta Mevlevî tarikatına intisap etti. Galata Mevlevîhânesi şeyhi Kudretullah Dede (ö. 1871) zamanında çilesini tamamladı. Bu arada mûsiki bilgisini geliştiren İsmâil Dede'ye bir müddet sonra dergâhın neyzenbaşılığı görevi verildi. 1848'de Mısır'a vali tayin edilen I. Abbas Hilmi Paşa, İsmâil Dede'yi beraberinde götürüp maaş bağladı ve kendisine bir çiftlik tahsis etti. Mısır sarayı çevrelerinde büyük ilgi gören sanatkâr, Mustafa Nakşî Dede'nin (ö. 1854) meşihatı esnasında bir müddet Kahire Mevlevîhânesi'nin neyzenbaşılığı vazifesinde de bulundu. Kendisine gösterilen büyük ilgiye rağmen bir süre sonra İstanbul'a döndü ve orada vefat etti. Sadettin Arınca Ergun onun 1858-1863 yılları arasında ölmüş olabileceğini ifade eder.

Devrinin mûsikîşinasları arasında önemli bir yeri bulunan İsmâil Dede bestelediği saz eserleri yanında özellikle neyzenliğiyle tanınmış, daha çok Kudretullah Dede'nin şeyhliği sırasında şöhret kazanmıştır. Konya'dan İstanbul'a geldiğinde onun ney üfleyişini dinleyen Mehmed Said Hemdem Çelebi, sanatkârın ustalığını takdir ederek İsmâil Dede'nin bulunduğu dergâhta neyzenbaşılığın mutlaka onun tarafından yapılmasına dair bir imtiyaz vermiştir. Birçok neyzen yetiştiren İsmâil Dede'nin talebeleri arasında Kozyatağı'ndaki Rifâî Tekkesi şeyhi Halîm Efendi en meşhurlarındandır. Ayrıca bir müddet I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın sarayında ney meşketmiştir.

Kimseden çekilmeyen, aklına geleni hemen söyleyiveren serbest mizacı ile tanınan İsmâil Dede bundan dolayı mûsiki çevrelerinde Deli İsmâil diye anılmıştır. Ancak onun Neyzen İsmâil, İsmâil Dede olarak da anılması Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi ile karıştırılmasına yol açmış, bazı eserleri muhtemelen Dede Efendi'ninkilerle karıştırılmıştır. Öztuna, onun yirmi peşrev ve on iki saz semâisinden oluşan otuz iki saz eserinin listesini vermiştir (BTMA, I, 393-394).

BİBLİYOGRAFYA :

Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 500-501; Kip, *TSM Saz Eserleri*, tür.yer.; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, I, 234-235; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *TTK Belleten*, XLI (1977), s. 110; Öztuna, *BTMA*, I, 393-394.

NURİ ÖZCAN

İSMÂİL DEDE EFENDİ,

Hamâmîzâde

(1778-1846)

Türk mûsikisi bestekârı
ve hânende.

10 Zilhicce 1191'de (9 Ocak 1778) İstanbul Şehzadebaşı'nda doğdu. Babası, uzun süre Cezzâr Ahmed Paşa'nın mühürdarlığını yapan Süleyman Ağa, annesi Rukiye Hanım'dır. Doğumu kurban bayramının ilk gününe rastladığı için kendisine İsmâil adı verilmiş, Mevleviyye tarikatına mensup olduğundan "İsmâil Dede", "Dede Efendi", babasının hamam işletmeciliğiyle meşgul olmasından dolayı "Hamâmîzâde" (Hammâmîzâde) diye tanınmıştır. Şehzadebaşı'ndaki Acemoğlu Hamamı'nı işleten babası, İsmâil üç dört yaşlarında iken bu hamamı satın Altimerm Kurusebil mahallesindeki Çavuş Hamamı ile yanındaki evi satın alarak oraya yerleşti. İsmâil, öğrenimini Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin bitişiğindeki Çamaşırcı Mektebi'nde tamamladıktan sonra defterdarlıkta Başmuhasebe Kalemî'nde kâtip muavini olarak çalışmaya başladı.

Öğrenciliği sırasında sesinin güzelliğinden dolayı ilâhicibaşı olan İsmâil, ilk mûsiki derslerini sesini bir merasimde dinleyip beğenen Anadolu Kesedarı Uncuzâde Mehmed Emin Efendi'den aldı. Düzenli olarak devam ettiği Yenikapı Mevlevihânesi'nde Ali Nutkî Dede ile kardeşi Abdûlbâkî Nâsır Dede ve devrin ileri gelen diğer mûsikişinaslarından faydalanarak kendini yetiştirdi. Ney üflemeyi de Abdûlbâkî Nâsır Dede'den öğrendiği söylenir. Ali

Nutkî Dede'ye intisap ederek 18 Zilhicce 1212 (3 Haziran 1798) tarihinde çileye soyundu. Kısa bir süre sonra babasını kaybetti. Bu arada babasının işlettiği hamamı sattı. Çilesinin ikinci yılında iken bestelediği, "Zülfündedir benim baht-ı siyâhım" mısraıyla başlayan bûselik şarkısı mûsiki çevrelerinde büyük yankı uyandırdı. Üslûp ve melodik yapı itibarıyla çok farklı olduğu için eserin bestekârını merak eden III. Selim, İsmâil Dede'yi saraya çağırarak şarkıyı kendisinden dinledikten sonra takdirlerini bildirdi. 20 Şevval 1215'te (6 Mart 1801) çilesini tamamlayarak "dede" unvanını aldı. Onunla ilgili yayınlarda çilesini 20 Şevval 1213'te (27 Mart 1799) tamamladığı söylenmekteyse de şeyhi Ali Nutkî Dede'nin *Defter-i Der-vîşân*'daki kaydından (vr. 10^b) bu tarihin 6 Mart 1801 olduğu anlaşılmaktadır. Bir müddet sonra bestelediği, "Ey çeşm-i âhû hicr ile tenhâlara saldın beni" mısraıyla başlayan hicaz nakış bestesi de mûsiki çevrelerinde aynı ilgiyi gördü. Bu münasebetle şöhreti iyice yayılmaya başlayan İsmâil Dede, tekrar saraya çağırılıp padişahın takdirlerine mazhar olduğu gi-

bi haftada iki defa sarayda düzenlenen küme fasıllarına hânende olarak katılması istendi. 1802 yılının ilk aylarında saraylı Nazlıfer Hanım'la evlenmesinden sonra dergâhtan ayrılarak Akbiyık mahallesinde kiraladığı bir eve taşındı. Âyin günleri mevlvihâneye gidip kendi odasında mûsiki dersleriyle meşgul olan İsmâil Dede 1804'te şeyhi Ali Nutkî Dede'yi, bir yıl sonra ilk çocuğu Sâlih'i kaybetti. Oğlunun vefatı üzerine duygularını, "Bir gonca-femin yâresi vardır ciğerimde" mısraıyla başlayan bayâtî murabba bestesiyle dile getirdi. 1808'de annesiyle hâmisî III. Selim vefat etti; 1810'da ikinci çocuğu Mustafa'yı da kaybetti.

İsmâil Dede'nin II. Mahmud devrinde sarayla münasebetleri gelişerek devam etti. 1812'de "musâhib-i şehriyârî"ler arasına alındı, bir müddet sonra da müezzinbaşılığa getirildi. Ayrıca bizzat padişah tarafından Murassa' İmtiyaz nişanı ile mükâfatlandırıldı. Sultan Abdülmecid döneminde müezzinbaşılık görevi devam etmesine rağmen sarayda eski samimi havayı bulamadığı kaydedilmektedir. 1842'de isteği üzerine Sultan Ab-

Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin kaleme aldığı âyin mecmuasından kendi bestesi olan nevâ âyin-i şerifinin metni (Baki Baykara arşivi)

